

KAR VE BUZ TEMİNİNDE MODERNLEŞME VE XIX. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA KARCI ESNAFI

Burcu KURT*

ÖZ: Kar ve buz Osmanlı klasik döneminden beri hem sarayın hem halkın ana tüketim maddelerinden biri olmuştur. Osmanlı sarayının kar ve buz ihtiyacı 15. yüzyıldan itibaren İstanbul yakınındaki dağlardan ve göllerden özel istihdam edilen personel vasıtasıyla temin edilirken, İstanbul halkının tükettiği kar ve buz ise çoğunlukla İstanbul'da bulunan kar kuyularından karcı esnafı tarafından elde edilmekteydi. Bununla birlikte Avrupa'da yaşanan sanayi devriminin etkilerinin Osmanlı coğrafyasına ulaştığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kar ve buzun temin ediliş biçiminde ortaya çıkan modernleşme ve 1887 senesinde kurulan Dersaadet Buz Fabrikası, İstanbul halkının kar ve buzunu tüketim ve temin biçimlerinde değişikliklere sebep olmuştur. Kar ve buzun makineler vasıtasıyla ve yılın her döneminde elde edilebilen bir materyal haline gelmesi İstanbul karcı esnafının yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir çok sorunla karşılaşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte karcı esnafı, kar ve buzun temininde yaşanan sanayileşme ve Dersaadet Buz Fabrikası'nın üretime geçişine rağmen hayatta kalmayı başarmış ve İmparatorluğun yıkılışına kadar varlığını sürdüren sınırlı esnaf kollarından biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, esnaf, karcı, kar, buz

MODERNIZATION IN THE PROCUREMENT OF SNOW AND ICE AND ICE TRADERS OF ISTANBUL IN 19TH CENTURY

ABSTRACT: Snow and ice have been one of the main consumer goods of both the Palace and public since the Ottoman classical era. Snow and ice demand of the Ottoman Palace was used to be obtained from the mountains and lakes near Istanbul by a special personnel since the beginning of 15th century. Snow and ice consumed by the people of Istanbul was, however, provided from snow wells located in Istanbul by ice traders. However, beginning from the second half of the 19th century, when the effects of the Industrial Revolution has already reached the Ottoman Empire, modernization in the procurement of snow and ice and founding Constantinople Ice Factory in 1887 have led to changes in consumption and procurement of ice

* Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

and snow by the people of Istanbul. Ice and snow became materials that can be obtained any time of year via industrial machines, which led the ice traders of Istanbul to encounter lots of problems since the second half of the century. However ice traders managed to survive despite the industrialization in procurement of snow and Constantinople Ice Factory to commence production and has been one of the branches of trade existed until the fall of the Empire.

Keywords: Istanbul, craftsmen, ice trader, snow, ice

Giri

Osmanlı mutfa ında XV. yüzyıldan itibaren, özellikle içeceklerin so utulmasında faydalanılan kar ve buz, saray sakinleri arasında kullanıldı ı gibi, halk tarafından da yaygın olarak tüketilmekteydi. stanbul halkının kullandı ı kar ve buz, karcı esnafı tarafından ehrin çe itli bölgelerinden toplanılmakta ve kar kuyularında muhafaza edilmekteydi. Hatta sarayın ihtiyaç duydu u kar ve buz talebinin kar ılanamadı ı durumlarda, zaman zaman stanbul'daki karcı esnafından ilave alımlar da yapılabilmekteydi.

Karcı esnafı, Avrupa'daki sanayi devriminin Osmanlı'da etkilerinin hissedildi i XIX. yüzyıla kadar stanbul halkına kar ve buz temin eden yegâne tedarikçi olarak varlı ını sürdürmü tür. Osmanlı mparatorlu u'nda sanayi- le me sürecinin hız kazandı ı XIX. yüzyılın ikinci yarısında stanbul'da bir buz fabrikasının kurulması üzerine karcı esnafı kendisini bir anda buz fabrikası tarafından imal edilen suni kar ve buz ile rekabet eder bir halde bulmu tur.

Bu makalede, XIX. yüzyıl stanbul'unda karcı esnafının sanayile meye ba lı olarak geçirmi oldu u de i im, kar ve buzun elde edilme biçimini hijyenik hale getirme çabaları ve tüm bunların bir sonucu olarak stanbul'daki karcı esnafının buzun teminindeki modernle meye kar ı vermi oldu u varlı ını sürdürme mücadelesi mercek altına alınacaktır.

1. Osmanlı mparatorlu u'nda Kar ve Buz Temini

Kar ve buzun yeme-içme adetlerine girmesini milattan öncesine kadar tarihlendirmek mümkündür. Bu dönemde Çin'den Akdeniz'e ve Ortado u'ya kadar içecekleri so utmak üzere kullanılan kar ve buz, temini ve saklanması zahmetli bir ürün oldu u için ancak seçkinlerin sofrasında yer alabilmekteydi. Bizans ve Selçuklu dönemlerinde de, Anadolu'da kar ve buzun özellikle içeceklerin so utulmasında kullanıldı ı bilinmektedir. Ortaça da temini zor ve zahmetli bir materyal olan kar ve buzun saklanması iki ekilde yapılmaktaydı. Kar ve buz do al olarak da lardan temin edilirdi. Da ların

mevcut olmadığı bölgelerde buz havuzları sayesinde buz üretilmekteydi. Bu ekilde elde edilen karın erimemesi için sabahın erken saatlerinde veya geceleri ta nır, daha sonra keçe, saman ya da kurumu otlara sarılarak kuyulara indirilerek muhafaza edilirdi¹.

Kar ve buz Osmanlı mutfa ında XV. yüzyıldan itibaren, özellikle içeceklerin so utulmasında kullanılmı tır². Osmanlı'da kar ve buz sadece ya am kalitesi yüksek olan saray sakinleri arasında de il, stanbul halkı arasında da yaygın olarak ra bet görmekteydi³. Hatta ordunun sefere çıktığı dönemlerde, karcı ve buzcuların da yiyecek ve içeceklerin so utulması amacıyla sefere götürüldü ü bilinmektedir⁴.

Kar ve buz talebi mevsim de i imine ba lı olarak ilkbaharda ba lamakta ve kış aylarına kadar devam etmekteydi⁵. Bu dönemde kar, stanbul'da dü ük fiyatla satılmakla birlikte bu kar ço u zaman stanbul çevresinden getirildi i için yeterince beyaz ve temiz olmayıp içerisinde çamur barındırmaktaydı⁶. Bu nedenle Saray için da ların tepesinde bulunan beyaz ve

¹ Özge Samancı, "Kar, erbet ve Dondurma", *Yemek ve Kültür*, 9 (2007), s. 146-147.

² Samancı, *agm.*, s. 148. Bunun yanı sıra karın çe itli hastalıkların iyile tirilmesi için tıbbi olarak da kullanıldı ı bilinmektedir. Alev Gözcü-Eren Akçiçek, "Osmanlı Mutfa ında Kar ve Buz", *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu* (hzl. Arif Bilgin-Özge Samancı), Bilecik eyh Edebali Üniversitesi: Bilecik, 2012, s. 271-272.

³ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, Kitap Yayınevi: stanbul, 2004, s. 141; Cafer Çiftçi, *Osmanlı Döneminde Mudanya skelesi ve Gümrü ü*, Bursa Büyük ehir Belediyesi Kültür A. .: Bursa, 2012, s. 87-88. Bu durum mparatorlu un çökü üne kadar de i memi tir. XIX. yüzyılda Bursa'yı ziyaret eden bir seyyah ehirdaki en fakir insanın bile bu yiyecek maddesini rahatlıkla temin edebildi ini ifade etmektedir. R. Walsh, *A Residence at Constantinople: Greek and Turkish Revolutions*, V. 2, Richard Bentley and Son: London, 1838, s. 210. Ba ka bir seyyahın hemen hemen aynı dönemde kaleme aldı ı anılarından bu durumun stanbul için de farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Charles White, *Three Years in Constantinople or, Domestic Manners of the Turks in 1844*, V.2, Henry Colburn: London, 1846, s. 14.

⁴ Hakan Yıldız, "Osmanlı Seferlerinde Gıda Tedarik Organizasyonu ve Ordunun Beslenmesi", *Yemek ve Kültür*, 9 (2007), s.94, 105, 109-110.

⁵ XVI. yüzyılda stanbul'da kar satan dükkânların sayısının kasaplardan az olmadığı ifade edilmektedir. *Pedro'nun Zorunlu stanbul Seyahati: 16. Yüzyıl'da Türkler'e Esir Dü en Bir spanyol'un Anıları* (çev. Fuat Carım), Güncel Yayıncılık: stanbul, 1996, s. 183. Özellikle Osmanlı ehir ve kasabalarındaki zenginler kış ın kar toplatarak kar kuyularında saklanmasını sa lamaktaydılar. Hatta kar kimi zaman saray mensupları ve zenginler tarafından hayır amaçlı kullanılmaktaydı. Yazın sıcak günlerinde zenginler halka bedava kar da ıtmaktaydılar. Ayrıca saray mensupları ise çe melerin suyunu so utmak amacıyla vakıflar kurmuşlardır. Mary Priscilla I m, *Gülbe eker: Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları: stanbul, 2008, s. 289-290.

⁶ Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfa ı 1453-1650*, Kitabevi: stanbul, 2004, s. 231.

saf kar getirilmekteydi. Bu durum ise maliyeti arttırarak buz ve kar tüketimini saray açısından masraflı bir hale getirmekteydi⁷.

Osmanlı sarayının kar ihtiyacı XVI. yüzyıla kadar Yunanistan'ın Teselya bölgesinden temin edilmi , sonraki dönemlerde ise stanbul'un yakın çevresinden toplanıp hassa karlıklarında saklanmaya ba lanmı tır⁸. Ayrıca stanbul'a kar ya dıkça askerler tarafından kürek ve kızaklarla karlar toplanarak kar kuyularında muhafaza edilmekteydi⁹. Bununla birlikte, sarayın tüketeci i kar, esas olarak hassa karlıklarından temin edilmekle birlikte karın yetmedi i dönemlerde piyasadan ilave alımlar da yapılabilmekteydi¹⁰.

Sarayın buz ihtiyacı ise zaman zaman Gemlik'teki Katırlı Da ı'ndan sınırlı miktarda getirilmekle birlikte esas olarak Uluda 'daki göllerden sa lanmaktaydı¹¹. Bu zahmetli i için sarayda birçok personel istihdam edilmesi ve kısa sayılmayacak bir mesafeden ta nması bunu pahalı bir tüketim maddesi haline getirmekteydi. Uluda 'daki göllerden çıkarılan buz kesilmekte ve kesilen buz, her bir kalıbı içine alacak ebattaki kıl keçelere sarılıp sa lamca dikilmekteydi. Kendir organlarla ba lanarak ehre kadar ta inan buzlar, bir müddet burada depolandıktan sonra nakliye hayvanları vasıtasıyla Mudanya'ya aktarılmakta ve iskelelerden kayıklara yüklenerek stanbul'a ula tılmaktaydı¹². Bu bölgelerden saraya kar ve buz nakli i için organizasyonu "buzcuba ı" unvanı ile Bursa'da ikamet eden *Buzcu Beyler* isimli bir aileye hasredilmi ti¹³. lerleyen dönemlerde artan buz gereksinimini kar ılamak üzere kı ın stanbul civarında buz tutan göl ve derelerden de buz

⁷ Arif Bilgin, *Osmanlı Ta rasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminli i*, Kitabevi: stanbul, 2006, s. 168. XVII. yüzyılda stanbul'da yedi tanesi Eyüp'te olmak üzere yetmi adet kar kuyusu bulunmaktaydı. Samancı, *agm.*, s. 148.

⁸ Samancı, *agm.*, s. 148.

⁹ I in, *age.*, s. 289.

¹⁰ Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfa ı 1453-1650*, s.231.

¹¹ Bayhan Çubukçu, Mevrure De er, " stanbul'da Osmanlı mparatorlu u Döneminde Saraya Buz ve Kar Sa lanması", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 218 (2010), s. 28.

¹² Bilgin, *Bursa Hassa Harç Eminli i*, s. 169; Raif Kaplano lu, "Saraya Tat Ta ıyan Bursalı Aile: Buzcular", *Bursa Ara tırmaları*, 1 (2003), s. 52-53; smail Buzcular, *517 (799) Senedir Ya ayan Bir Aile: Buzcular*, Bursa: y.y, 2004, s.101; Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde stanbul'un a esinde Bursa'nın Rolü", *Osmanlı Tarihi Ara tırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 16 (2004), s.166-167.

¹³ Babadan o ula geçen buzcuba ılık görevi bölgedeki miri karlık ve buzlukların korunmasını da içermekteydi. Ba bakanlık Osmanlı Ar ıvi (BOA), rade Maliye (.ML), 84-4, Lef 1.

temin edilmeye başlandı¹⁴. Çeşitli şekillerde elde edilen kar ve buz; saray mutfağına, helvahaneye, hareme, sadrazama ve devlet elçilerine verilmekteydi¹⁵.

XVIII. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve XIX. yüzyıl ortalarından itibaren tüm Avrupa'ya yayılan Sanayi Devrimi, her sektörde olduğu gibi kar ve buz alanında da fabrikaların ve makinelerin sürecini beraberinde getirmiş, kar ve buz temini ve imalinde de önemli neden olmuştur. Avrupa'da yaşanan bu teknolojik gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Böylece dışarıların tepelerinden veya donan göllerden alınan geleneksel yöntemlerle elde edilerek yazın tüketilmekte olan kar ve buz, 1800'lü yılların sonundan itibaren Avrupa'dan ithal edilen buz makineleri vasıtasıyla suni bir şekilde üretilmeye başlandı¹⁶.

Avrupa'dan buz makinelerinin getirilmesi ve bunun bir neticesi olarak buz fabrikalarının kurulması, buzun gündelik hayatta kullanım alanını genişletmiş ve daha çok ve sık tüketilen bir ihtiyaç maddesi haline gelmesine neden olmuştur. Zira fabrikalarının kurulması ile buz her daim piyasada bulunabilen ve tüketilebilen bir kalem haline almış ve bu durum buzun halk arasında bir yiyecek-içecek ve ferahlatıcı madde olarak tüketimini arttırmıştır. Üstelik fabrikaların kurulması akabinde kar ve buz yalnızca sıcak bölgelerde ferahlatıcı amaçlı kullanılan ve saray ile halkın kullanımı için temin edilen bir madde olmaktan çıkmış ve istenildiği zaman elde edilen suni

¹⁴ Çubukçu, Değer, *agm.*, s.27; İ. Başaer, "Mevrure Değer, B. Çubukçu, "İstanbul'da Kar Kuyuları ve Teminleri Hakkında Bir Araştırma", *I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Kongresi*, Trakya Üniversitesi Matbaası: Edirne, 2001, s. 131.

¹⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu Dizini* (haz. Orhan Alkış Gökay), C.1, Yapı ve Kredi Bankası: İstanbul, 1996, s.251; Samancı, *agm.*, s. 148. XVII. yüzyılın ikinci yarısında kar ve buzun saray içerisinde dağıtım miktarlarına dair bir örnek için bk. Mustafa Nuri Türkmen, "Osmanlı Devleti'nde Saray İhtiyaçlarının Kar Temini: Kar ve Buz Temini", *Gazi Akademik Bakı Dergisi*, 4/8 (2011), s. 209-213.

¹⁶ İlk buz fabrikası 1834 tarihinde Jacop Perkins adlı bir İngiliz tarafından kurulmuştur. Abdullah Martal, "Karcı Katırından Buz Fabrikasına", *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*, Yazıtı Yayıncılık: Ankara, 2007, s.64. Buz makineleri Fransa, Almanya, İsviçre ve Belçika'da üretilmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'na bu ülkelerden ithal edilmekteydi. Burcu Kurt, "Buz Temininde Sanayileme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kurulan Buz Fabrikaları", *OTAM*, 30 (2011), s. 78.

buz, hastane, eczane, tahaffuzhane¹⁷ gibi sağlık kuruluşlarının yanında askeri ihtiyaçlar için de kullanılmı tır¹⁸.

Buz makineleri vasıtasıyla suni buz üretiminin olanaklı hale gelmesi mparatorlu un çe itli bölgelerinden birbiri ardına buz fabrikası açmak için imtiyaz taleplerinin do masına neden olmu tur. Bu girişimlerin sonucu olarak Osmanlı mparatorlu u'na ilk buz fabrikası stanbul'da, stinye Caddesi üzerinde, Mabeyn-i Hümayun Bekçiler Müdürü Salim A a'nın 1886 tarihinde almı oldu u imtiyaz neticesinde kurulmu tur¹⁹. Bu ilk fabrikanın ardından Osmanlı topraklarında birbiri ardına buz fabrikaları açılmaya başlanmı ve 1890'lı yıllara gelindi inde artık suni buz üretimi son derece sık kullanılan ve kanıksanan bir sanayi kolu haline gelmi tır²⁰.

2. Sanayilemenin E i inde stanbul Karcı Esnafı

XIX. yüzyılda Sanayi Devrimi ve Yeniçeri Oca ı'nın kaldırılması gibi nedenlerle esnaf ve lonca te kilatı eski gücünü kaybetmi tır²¹. Tanzimat

¹⁷ Tahaffuzhane, yabancı memleketlerden Osmanlı topraklarına girebilecek bulaıcı hastalıklardan korunmak amacıyla, gerekli sağlık önlemlerinin alındığı yapılara verilen isimdir. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Te kilatı: 1865-1914*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1996; Gülden Sarıyıldız, *Karantina Te kilatının Kurulu u ve Faaliyetleri (1838 - 1876)*, stanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, stanbul 1986.

¹⁸ Kurt, *agm.*, s.79.

¹⁹ Dersaadet Buz Fabrikası imtiyazına göre fabrika suni olarak üreteceği buzları halka sabit bir ücret üzerinden satacak ve fabrikanın ürettiği suni kar ve buz, gerek Karhane-i Amire ve özel ahıslar tarafından tedarik edilen doğal buzun, gerekse ihracat yoluyla mparatorluk dı ndan tedarik edilen suni ve doğal buzun satılmasına bir mani teşkil etmeyecekti. *agm.*, s.80-82. Bununla birlikte fabrikanın 1887 senesinde üretime başladığı anlaşılmaktadır. Çubukçu, De er, *agm.*, s.28. Anonim bir şirket şeklinde teşekkül eden Dersaadet Buz Fabrikası'nın hisse senetleri 1900'lü yılların başında şviçre tebasından Voltaire ve Adolph Bomonti biraderler ile Bomonti Birahanesi'nin elinde toplanmış ve buz imal imtiyazı bu ahıslar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Kurt, *agm.*, s.83. Dersaadet Buz Fabrikası'nın kuruluşu sonrası stanbul'da artan buz üretimi ve bunun yol açtığı sorunlar konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Burcu Kurt, "Osmanlı Sosyal Hayatında Yenilemeye Bir Örnek: Buz Temininde Modernleşme ve Dersaadet Buz Fabrikası", *Tarih Boyunca Yenileme Hareketleri*, Kitabevi: stanbul, 2014, s.43-50.

²⁰ Osmanlı mparatorlu u toprakları üzerinde kurulan buz fabrikaları ile ilgili detaylı bilgi için bk. Kurt, *agm.*, s.83-95.

²¹ Mehmet Genç, *Osmanlı mparatorlu u'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat: stanbul, 2000, s.304; Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Ça ında Osmanlı malat Sektörü*, İletişim Yayınları: stanbul, 2011, s. 22. XVIII. yüzyıla kadar esnaf dergâh ve zaviyelerinden oluşan esnaf örgütlenmeleri, bu tarihten sonra yerini loncalara bırakmıştır. Genç, *age.*, s. 230; Ahmet Kala, "Lonca", *D A, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı*: Ankara, 2003, s. 211; ; Mehmet Demirta , *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Kitabevi: Ankara, 2010, s. 26-28; Mehmet Demirta ,

sonrasında esnafın birçok alandaki ani çöküşüne çeşitli çareler aranması da genel anlamda bu çabaların başarıya ulaşamadığını söylemek mümkündür²². Bununla birlikte imparatorluğun çöküşüne kadar kimi esnaf kolları varlığını devam ettirmiştir. Karcı esnafı da bunlardan birisidir.

Kar ve buzun halk tarafından sıklıkla ve çokça tüketilen bir ürün olmasının doğal bir sonucu olarak karcı esnafı, Osmanlı klasik döneminden itibaren İstanbul'da faaliyet gösteren esnaf taifeleri arasında yer almıştır²³.

Osmanlıda Fırıncılık, Kitap Yayınevi: İstanbul, 2008, s. 26-29. Bu örgütlenmeler içerisinde yer alan görevliler ve örgütlenme ekli ile ilgili detaylı bilgi için bk. Genç, *age.*, s. 296-301; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4 (1984), s. 39-46; Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, c. 14, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 2002, s. 253-255; Ahmet Kala, "Esnaf", *D A*, c.11, Türkiye Diyanet Vakfı: Ankara, 1995, s. 424-426; Tahsin Özcan, *Fetvalar 1 ı nda Osmanlı Esnafı*, Kitabevi: İstanbul, 2003, s. 23-41; Bayram Nazır, *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul Ticaret Odası: İstanbul, 2011, s. 23-49; Burçak Evren, *Osmanlı Esnafı*, Do an Kitapçılık: İstanbul, 1999, s. 11-20; Özer Ergenç, "Osmanlılarda Esnaf ve Devlet ilişkileri", *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü: Ankara, 1987, s.628-629; Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, s.17-48. Loncalar Tanzimat döneminde kaldırıldıysa da bu gelişim daha çok kapitülasyon üzerinde kalmı ve yapısı bozulmuş şekilde "esnaf kahyalı" olarak devam ettirilmiştir. Sacit Kutlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütlenmesi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret* (der. Fatmagül Demirel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2012, s.143. Bununla birlikte az da olsa, hamallar ve kayıklar örneğinde olduğu gibi XIX. yüzyılda halen varlığını sürdürebilen loncalar mevcuttu. XIX. yüzyılda hamallar ve kayıklara ait loncaların deyimleniş sistemi uyumsuzsalama girişimleri konusunda detaylı bilgi için bk. Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direnişi (1881-1908)*, Yurt Yayınevi: Ankara, 1987, s. 86-102; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, c. 4, İstanbul Büyükşehir Ehir Belediyesi Kültürleri Daire Başkanlığı: İstanbul, 1995, s. 1916-1920.

²² Bu konuda detaylı bilgi için bk. Zafer Toprak, "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim Yayınları: İstanbul, 1985, s. 1345-1347; Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi: Ankara, 2006, s. 467-480; Rıfat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileme Politikası", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1984), s. 5-12; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46 (2009), s. 53-69; Adnan Giz, "İslah-ı Sanayi Komisyonu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim Yayınları: İstanbul, 1985, s.1360-1362; Donald Quataert, *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire (1800- 1914)*, The Isis Press: İstanbul, 1992, s.28-31; Çalın Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayii", *Osmanlı*, c. 3, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 1999, s. 269-278.

²³ *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, s.183; Gökçe Özcan, *İstanbul Bab Mahkemesi 149 No'lu Erişime Sicili Defterine Göre İstanbul'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 138-1139; *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Esnaf Tarihi* (yayın hzl. Ahmet Tabakoğlu), c. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi: İstanbul, 1997, s. 59-60.

XIX. yüzyılda İstanbul'da özellikle halk tarafından tüketilen kar ve buz, R.1282 (M.1866/67) tarihinde Karhane-i Amire mukataasının la vedilerek esnafın serbestçe kar satma izni verilmesi²⁴ sonrası büyük oranda karcı esnafı tarafından kar ılanmıştır. Karcılık mesleği bu dönemde yalnızca Müslümanlar tarafından yapılan bir faaliyet olarak kalmamış gayrimüslimlerin de rahatlıkla bir esnaf kolu olmuştur²⁵.

Kar kuyularının erken dönemden itibaren en yaygın olarak bulunduğu bölge Eyüp ve civarıdır²⁶. Bunun yanı sıra XIX. yüzyılda İstanbul'da hem şehir merkezinde hem de dışında²⁷ karcı ve buzcu esnafı tarafından doldurulmakta olan birçok kar kuyusu bulunmaktaydı. Kar kuyusu bulunan bazı bölgeler, Beyoğlu, Gümüşsuyu²⁸, Zvezda Paşa (İli) ve Balmumcu çiftlikleri²⁹, Kasımpaşa, Tatavla (Kurtulu)³⁰, Makriköy'de (Bakırköy) Ta Ocakları denilen bölge³¹, Arnavutköyü³², Sarıyer civarındaki Bahçeköy³³ ile Rami köyündeki çiftlikler ve civarındaki Çamurlu Han'dı³⁴. Kar ve buz saklama ile ilgili gören bu kuyular, açık arazide bulunan derin, geniş, koni şeklinde ve derinliği ve çapı 10-15 metre kadar olan çukurlardan ibaretti³⁵. Kuyuların içerisine saman ve buz kat kat yerle tirilir, üzeri tekrar saman ve sonra toprak ile örtülürdü³⁶. Çukurlara kış mevsimi boyunca kar dökülür ve bu kar donarak buz haline gelirdi. Daha sonra ise bu buz kütleleri büyük

²⁴ BOA, İstisnalar-yı Devlet (D), 793-26, Lef 2.

²⁵ Merkeze gönderilen dilekçelerde yalnızca Müslümanların değil gayrimüslim Ermeni karcıların imzalarının da bulunması bunun kanıtıdır. BOA, D, 793-26, Lef 1, 3, 6. XVI. yüzyılda da karcılık mesleğinin Hristiyanlar ve özellikle Bulgarlar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Schweigger, *age.*, s.142.

²⁶ Evliya Çelebi, *age.*, s.252; Erenya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, Eren Yayıncılık: İstanbul, 1988, s.30. Eyüp'te bireysel kuyuların yanı sıra Karhane-i Amire'ye ait miri kar kuyuları da bulunmaktaydı. BOA, İstisnalar-yı Devlet (D), 89-5310, Lef 2; BOA, D 795-10, Lef 1.

²⁷ White, *age.*, s.14; BOA, Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemî (DH.MKT), 1526-7.

²⁸ BOA, D, 2909-8, Lef 1. Bölgede ayrıca Karhane-i Amire daresi'ne bağlı miri kar kuyuları da mevcuttu. BOA, *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)*, 6700, Lef 6; BOA, D 89-5310, Lef 2.

²⁹ Zvezda Paşa ve Balmumcu'da Emlak-ı Hümayun'a bağlı çiftlikler bulunmaktaydı. Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, s.158. Bu çiftlikler dahilinde de kar kuyuları mevcuttu. BOA, D, 793-26, Lef 4.

³⁰ Kasımpaşa ve Tatavla'da kar doldurulması kamu sağlığına zararlı olduğu gerekçesiyle 17 Ocak 1897 tarihinde yasaklanmıştır. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1043-78200, Lef 1

³¹ BOA, DH.MKT, 1520, Lef 1.

³² BOA, *HH.d*, 29998.

³³ BOA, DH.MKT, 1520, Lef 2.

³⁴ BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Kısmı (DH.H), 1-68, Lef 1.

³⁵ Çubukçu, *Değerler*, *agm.*, s.27-28; Schweigger, *age.*, s.141; Gözcü, Akçiçek, *agm.*, s.273.

³⁶ Çubukçu, *Değerler*, *agm.*, s.27-28; Schweigger, *age.*, s.141.

parçalar halinde kesilerek hayvanlar veya arabalar vasıtasıyla ehir merkezine taşınmıyordu³⁷.

R.1282 (m.1866/67) tarihinde Karhane-i Amire'nin tekel hakkının kaldırılarak esnafın serbestçe kar satmasına izin verilmesinin akabinde hem Karhane-i Amire, hem de ehremaneti ile karcı esnafı arasında kar kuyularından alınacak vergiler üzerine birçok anlaşmazlık yaşanmaya başlandı. Bunun nedeni üphesiz Karhane'nin elinde bulunan kar doldurma tekelinin kaldırılması sürecinde esnaf tarafından doldurulan kuyulardan elde edilecek varidatın düzenlenmesi ve bir düzene oturtulmaya çalışılmasıdır.

İstanbul'da bulunan kar kuyuları, ahıslara ait kuyular ve miri olanlar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Bunlardan ahısların tasarrufunda bulunan ve bireysel tüketim için doldurulan kuyulardan hiçbir şekilde vergi alınmıyordu³⁸. Bununla birlikte zaman zaman, halk tarafından ahısların ihtiyaçları için kullanıldığı iddia edilen ve vergisi ödenmeyen kaçak karların, Karhane-i Amire'nin piyasaya sürdüğü karın yarı fiyatına satılarak haksız kazanç elde edildiği vakalara rastlanılmaktaydı³⁹. Bu gibi teebbüslerin önlenmesi amacıyla Maliye Nezareti 1876 Mart'ında Şura-yı Devlet'e müracaatta bulunarak Dersaadet ve Bilad-ı Selase'nin (Üsküdar, Galata, Eyüp) bazı yerlerinde, kuyulardan elde edilen kar ve buzun başka bölgelere nakledilmeksizin aynı bölgede ucuz fiyata satışa çıkarıldığı ve bunlardan gümrük vergisi alınmadığını bildirdi. Bu nedenle Maliye Nezareti, Karhane-i Amire'nin gelirlerine hâle gelmemesi amacıyla halkın tasarrufunda bulunan kuyular için kira bedeli nispetinde ücret alınarak ruhsat verilmesini talep etti. Fakat Şura-yı Devlet'te yapılan görüşmelerde ise halkın çıkarlarının korunması göz önünde bulundurularak Maliye'nin talebi reddedildi. Zira kar yasadışı senelerde kuyu sahipleri kar dolduramayacakları için bunlardan belirli senelik bir ücret talep edilmesi hakkaniyete uygun olmayacaktı. Üstelik bu şekilde sadece bireysel tüketim amacıyla kuyularına kar dolduran halkın da mağduriyeti söz konusu olacaktı⁴⁰. Bu nedenlerden dolayı Şura-yı Devlet, meselenin kuyuların sahipleri veya kiracılarının kar satmaya başlayacakları

³⁷ Schweigger, *age.*, s.141-142; BOA, DH.MKT, 1526-7.

³⁸ BOA, D, 2909-8, Lef 3-4.

³⁹ Örneğin 1876 senesinde Üsküdar'da bazı ahısların bu tarz bir teebbüste buldukları ve bunun üzerinden haksız kazanç elde ettikleri tespit edilmiştir. BOA, D, 261-54, Lef 1.

⁴⁰ Aynı vesika, Lef 1.

zaman belirli bir vergi alınarak bu ahıslara ruhsat verilmesi yoluyla a ılması uygun gördü⁴¹.

Bireysel kullanımın yanı sıra stanbul'da karcı esnafının ve bizzat Karhane-i Amire'nin kullandığı kar kuyuları da mevcuttu. Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de, kar kuyularının ticari amaçla doldurulabilmesi için uygulanması gerekli kaide, kar doldurmak isteyenlerin Karhane-i Amire müdüriyetine başvurarak dolduracakları kuyuların büyüklüğüne göre harç ödemelerinden ibaretti⁴². Üstelik 1879 senesinde alınan bir kararla stanbul'da bulunan miri kuyuların cüzi bir kısmının Karhane-i Amire tarafından doldurulmasına karar verilmiş; doldurulmasına lüzum görülmeyen miri kuyular ile miri araziden sayılan kuru ve orman gibi mekânlarda açılan kar kuyularının ise halkın kar ve buza olan ihtiyacı göz önünde bulundurularak kar doldurmak isteyenlere belirli bir ücret karşılığında ruhsat verilmek suretiyle kiralanması uygun görülmüştü⁴³. Buna göre 25.000 kıyyeye⁴⁴ kadar kar alan kuyulardan senelik 250 kuruş, 50.000 kıyye alanlar için 500 kuruş bedel alınması kararlaştırılmıştı. Bunun dışında ruhsatsız olarak miri arazilerde bulunan kuyulara kar doldurularak karlı kararlara herhangi bir ücret ödenmeksizin el konulacak, alınan bu karar ahısların tasarrufunda bulunan kuyular için geçerli olmayacaktı. Bu kararlar haricinde stanbul'da miri kuyulara ruhsatsız kar ve buz doldurulması yasaklanmıştı⁴⁵.

Kar kuyularıyla ilgili geçerli olan bu kurallar ve Karhane-i Amire'nin almış olduğu kararlar men, kar kuyularından alınan vergiler 1880'li yılların başında karcı esnafı ile ehremaneti arasında çeşitli sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Karhane-i Amire'nin 1879 tarihli kararıyla ahıslara ait kar kuyularının kapsam dışı bırakılmasına karar verilmiş ve belediye dairelerinin karcı esnafının tasarrufunda bulunan kuyulardan kira bedeli talep etmesi çeşitli iddialara yol açmıştır⁴⁶. Karcı esnafının iddialarıyla ilgili

⁴¹ Aynı vesika, Lef 2.

⁴² Aynı vesika, Lef 4.

⁴³ Bununla birlikte 1865 yılındaki kolera salgınında olduğu gibi olağanüstü durumların vuku bulması halinde Karhane-i Amire'nin elindeki imtiyaz kimi zaman iptal edilebilmekteydi. BOA, D, 2909-8, Lef 5. Nitekim 1865 Temmuzunda başlayan ve stanbul'un gördüğü en büyük afetlerden biri olan kolera salgını yaklaşık dört ay sürmüştü, salgında binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.29.

⁴⁴ Bir kıyye 400 dirheme ve 1.283 kilograma tekabül etmekteydi. Halil Nalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73 (1991), s.44-45.

⁴⁵ BOA, D, 2909-8, Lef 1.

⁴⁶ Aynı vesika, Lef 2.

yapılan ara tırma ise, İstanbul'da faaliyet gösteren karcı esnafının, kış mevsiminde Katırlı ve civarında bulunan miri arazilerde ve Dersaadet veya Bilad-ı Selase'de bulunan boş tarla ve bahçelerdeki kuyu ve çukurlara sahipleriyle anlaşarak ruhsatsız bir şekilde kar doldurduğunu ve bu yolla vergi kaçırdığını ortaya çıkarmıştır. Esnafın bu usulsüzlüğüne karşın Karhane-i Amire'nin gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır⁴⁷. Bu gibi teebbüsleri önlemek amacıyla ehremaneti tarafından ruhsatsız olarak doldurulan kar kuyularının tespit edilerek buralardaki kar miktarına göre gerekli harcın alınmasına karar verilmiştir⁴⁸. Yapılan incelemede miri arazilerdeki kar kuyularını ruhsatsız dolduran bir kısım esnafın devlete yüklü bir kira borcu bulunduğuda belirlendiğinden⁴⁹, 1883'te Devlet kararıyla karubat 1883'de esnafın devlete olan borcunun bir an önce tahsil edilmesine girişildi⁵⁰. Hatta Karhane bütçesinin bu nedenlerle oluşan açığını kapatmak üzere karcı esnafı tarafından doldurulacak karlardan kıyye başına başbaşa para vergi alınması Karhane-i Amire daresi tarafından teklif edilmişse de bu teklif kar ve buz fiyatlarını yükselteceğidüncesıyla ehremaneti Meclisi tarafından uygun görülmedi⁵¹.

ehremaneti meclisinin ret kararı üzerine, Karhane-i Amire müdüriyeti bu defa da kar kuyularından alınan vergiye zam yapılmasını gündeme getirdi. Buna göre esnafın elindeki kar kuyularından kapasitesi 25.000 kıyyeye kadar olanlardan senelik 350 kuru, 50.000 kıyyeye kadar olanlar için 700 kuru, 50.000 ila 70.000 kıyye arasında olanlardan 10.050 kuru, 100.000 kıyyeye kadar olanlardan 1.400 kuru vergi alınacaktı. Ayrıca Karhane'nin teklifinde ahısların elinde bulunan kar kuyularından da vergi alınması öngörülmekteydi. Teklife göre vergi miktarı ahıslara ait kar kuyularından 25.000 kıyyeye kadar olanlarından senelik 200, 50.000 kıyyeye kadar olanlar için 500, 75.000 kıyyeye kadar olan kuyular için 750 ve 100.000 kıyyeye kadar olanlardan ise 1000 kuru olarak belirlenmiştir⁵².

Karhane'nin kuyulardan alınan vergiye zam yapılması teklifiyle eş zamanlı olarak karcı esnafı hükümete Eylül ayında bir ikâyet dilekçesi daha göndermiştir. Karcı esnafı, 1880 senesinde dönemin Karhane-i Amire

⁴⁷ Aynı vesika, Lef 3, 7.

⁴⁸ Aynı vesika, Lef 4, 6.

⁴⁹ Aynı vesika, Lef 3.

⁵⁰ Aynı vesika, Lef 7. Esnafın ödememiş olduğu vergiler toplamı 25.000 kuru civarındaydı.

Aynı vesika, Lef 4.

⁵¹ Aynı vesika, Lef 4.

⁵² Aynı vesika, Lef 4.

müdürü zze Efendi tarafından, ahısların mülkü dâhilindeki kuyulardan “nispetsizce” vergi alındı nı ifade etmekteydi. Esnaf, içerisinde bulunan 1883 senesinde kısıtlı olarak geçmedi inden az miktarda kar doldurulabildi ini hatırlatmı fakat buna rağmen ehremaneti tarafından gönderilen memurların kuyularda ölçüm yaparak doldurulan kara bakmaksızın, kuyuların büyüklü üne göre vergi talep etmekte oldu undan ikâyet etmi ti⁵³. Bu şekilde devam ederse birçok kişinin “terk-i sanat” etmek durumunda kalacağını ileri süren karcı esnafı, tüm masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere ehremaneti tarafından bir memur görevlendirilmesini ve bu memur vasıtasıyla kuyuların içerisine doldurulan kar miktarına göre vergi alınmasını talep etti⁵⁴.

İstanbul karcı esnafının ikâyetleri ve Karhane-i Amire’nin zam talebi ancak Ocak 1889’da İmparatorluk Devlet’e havale edilebilmiştir⁵⁵. Burada, öncelikle daha evvel alınmış olan kararlara atıfta bulunularak Karhane’nin kar kuyularından alınacak vergiye yönelik zam teklifi reddedildi. Daha önce kendileri tarafından alınmış olan kararların halkın kar ve buz ihtiyacını karşılamaya ve kolaylaştırmaya yönelik olduğu düşünülürken, karın bir kıyyesinden belirlenen para vergi alınmasına yönelik talebi de Karhane bütçesindeki açığın nedenine dair yapılan izahatın yetersizliği nedeniyle uygun görmemiştir. Zira İmparatorluk Devlet’e göre Karhane’nin masraflarının artması, Karhane’nin doğru şekilde yönetimi ile ilgili bir durum olup sorunun giderilmesi Karhane daresi’nin sorumluluğundaydı⁵⁶. Üstelik karın kıyyesinden belirlenen para alınması, kar ve buz fiyatlarını arttırarak halkın mağduriyetine neden olacaktı. İmparatorluk Devlet, kararında karcı esnafının ikâyetlerine de yer vermiş ve ikâyetleri haklı bulmuştur. Zira vergi tutarının belirlenmesinde karın miktarının değil, kuyunun kapasitesinin esas alınması

⁵³ Aynı vesika, Lef 5.

⁵⁴ Osman Nuri Ergin, *age.*, c.8, s. 4292.

⁵⁵ Hatta konunun İmparatorluk Devlet’te görüşüldüğü esnada karcı esnafı ehremaneti tarafından bahsedilen vergilerin bir an önce ödenmesi yolunda kendilerine baskı yapıldığından ikâyet ederek, ödemenin karar alınana kadar ertelenmesini talep etmişlerdi. BOA, D, 2909-8, Lef 3.

⁵⁶ Karhane-i Amire bütçesindeki bu açık Dersaadet Buz Fabrikası’nın da açılmasıyla birlikte daha büyük bir sorun teşkil etmeye başlamış ve Aralık 1887 tarihinde Karhane-i Amire daresi’nin ıslah edilmesine karar verilmiştir. Karhane’de yapılan ıslah girişimleriyle saray için elde edilmekte olan kar ve buzun temini eklinde de değerlendirilmiş ve bu şekilde kurumun tasarruf etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. 1900’lü yılların başında ise saraya Bursa’dan kar ve buz temini usulü terk edilmiş, bunun bir sonucu olarak da 1914 senesi Ocak ayında da “buzcuba ılık” kurumu resmen ilga edilmiştir. BOA, DH.MKT, 1476-30; BOA, D, 89-5310, Lef 1; BOA, .ML, 94-4.

mantıklı ve adaletli bir uygulama de ildi. Nitekim ura-yı Devlet'te, kar ve buz tüketiminin gündelik hayattaki yerine vurgu yapılarak, karcı esnafının kaygıları do rultusunda alınacak vergi oranının kar miktarına göre belirlenmesi gerekti i kararla tırıldı⁵⁷.

3. Kar ve Buzun Temininde Sanayile me ve stanbul Karcı Esnafı

XIX. yüzyıla gelindi inde halkın tüketti i kar ve buz, Karhane-i Amire tarafından temin edilen cüzi bir kısım hariç tutulursa, büyük oranda karcı esnafı tarafından kar ılanmaktaydı. Bu dönemde Avrupa'da ya anan Sanayi Devrimi'nin etkileri özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında hissedilmeye ba lamı tır. Sanayi devrimi karcı esnafının faaliyetlerini yakından fakat olumsuz olarak etkilemi tir. Bu noktada karcı esnafını etkileyen en önemli unsur üphesiz ki kar ve buzun imalindeki de i im ve bunların makineler vasıtasıyla suni olarak üretilebilir bir materyal haline gelmesi olmu tur. Bu ekilde karcı esnafı birden bire kendilerini makul fiyatlarla suni kar üreten makinalar ve yüzyılın sonuna do ru da Dersaadet Buz Fabrikası ile rekabet eder bir halde bulmu lardır. Özellikle buz fabrikasının suni olarak üretti i kar ve buzların, esnafın temin ettiklerine oranla daha sa lıklı ko ullarda elde ediliyor olması, XIX. yüzyıl boyunca karcı esnafının topladı ı kar ve buzun devlet eliyle sa lıklı hale getirilmesi çabalarını da beraberinde getirmi tir.

1887'de üretime ba layan Dersaadet Buz Fabrikası karcı esnafının kazancını olumsuz yönde etkilemi tir. Bunun bir sonucu olarak 1890'lı yılların ba mından itibaren karcı esnafı fabrikanın varlı ından kaynaklanan çe itli sorunlarla kar ıla mı ve müteaddit defalar fabrikayı hükümete ikâyet etmi tir. ikâyetlerin en ba mında söz konusu fabrikanın, buzun yanı sıra ucuz ve bol miktarda kar sürmesi gelmekteydi. Zira fabrika üretmi oldu u buzları kırdırarak suni kar imal ediyor ve bu da hem Karhane-i Amire'nin hem de karcı esnafının ticaretine sekte vuruyordu. Bunun üzerine 1894 senesinde kar ve buzun satı mevsiminin ba lamasıyla birlikte karcı esnafı fabrikanın imtiyaz sözleşmesinde yalnızca buz imalinin yer aldı ı ve kar üretiminden bahsedilmedi i gerekçesiyle hükümete yeniden ikâyette bulundu⁵⁸.

ikâyetler üzerine Ticaret ve Nafia Nezareti, fabrikanın kırmak veya ezmek suretiyle satmakta oldu u kar numunelerini inceletmi ve neticede do al kar ile bunların arasında fark olmadı ına karar verdi tir. Bunun üzerine

⁵⁷ Ergin, *age.*, c. 8, s. 4293.

⁵⁸ Karcı esnafının ikâyetleri Haziran ve Temmuz ayları boyunca devam etmi tir. BOA, D, 1201-16, Lef 4.

nezaret, Karhane-i Amire daresi ve karcı esnafının çıkarlarının zedelenmesi için suni kar üretimine son verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur⁵⁹. Fakat yapılan hukuki incelemelerde Dersaadet Buz Fabrikası'nın imtiyaz sözleşmesi gereğince ince kar imal edebileceğine kanaat getirilmi ve son kertede karcı esnafının talepleri reddedilmiştir⁶⁰.

Karcı esnafının bu süreçte bir diğer ikâyeti de Dersaadet Buz Fabrikası'nın ilave fabrikalar kurarak buzun satışını tekeli altına alma girişimiyle ilgilidir. Karcı esnafı bunun için de 1899 senesi Mart'ında hükümete başvurmuş ve fabrikanın stinye'nin yanı sıra Feriköy ve Fener'de de fabrikaların a ederek buzun satışını tekeli altına almaya çalıştığını iddia etmiştir. Fakat yapılan sözleşme ile Dersaadet Buz Fabrikası'na, Dersaadet ve Bilad-ı Selase dahilinde fabrikalar kurma ve istediği yerde mazaazalar açarak buz satabilme imtiyazı tanındığından, karcı esnafının bu ikâyeti de karlılık bulamamıştır⁶¹.

Dersaadet Buz Fabrikası'nın imalata geçişinin akabinde karcı esnafının karlılığına ilişkin en büyük sorun ise, kuyulara doldurularak elde edilen kar ve buzun ehremaneti tarafından sakınlı hale getirilmesi çabaları olmuştur. Fabrika, üretime geçtiği 1887 senesinde, ehremaneti, Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de bulunan karcı esnafını temiz kar doldurup satmaya mecbur etmek üzere, tam da kar kuyularının doldurulma dönemi olan Kasım ayında bir talimatname hazırlamıştır⁶². ehremaneti tarafından hazırlanan talimatnameye göre ehir içerisinde; mahalle aralarındaki arsalarda, mezarlık alanlarında ve evlerin bahçelerinde kar kuyusu açılması ve buralarda kar doldurulması yasaklanmıştır. Yeniden açılacak kar kuyuları ehirdinde, iskândan uzak ve hayvan otlatılmayan mevkilerde olacak ve bunlar belediye daireleri tarafından muayene edilecekti. Kuyuların doldurulması esnasında karların toplandı yerlerin sıhhati ve doldurulan karların temiz olup olmadığı belediye daireleri tarafından kontrol edilecek ve ancak temiz kar doldurduğu tespit edilenlerin Karhane-i Amire'ye vermekle yükümlü oldukları vergi kabul edilerek ruhsat verilecekti. Bunun yanı sıra talimatnamede doldurulan karın muhafazası için kar kuyularının üzerine dökülen samanın her sene yenisiyle değiştirilmesi artıda yer almaktaydı. Bir önceki sene kullanılmı olan samanların kurutulup yeniden kullanılması söz konusu talimatname ile kesinlikle yasaklanmıştır. Ayrıca karların temiz kalması ve içlerine yabancı madde

⁵⁹ Aynı vesika, Lef 2.

⁶⁰ Aynı vesika, Lef 1.

⁶¹ BOA, BEO, 1445-108325, Lef 2.

⁶² BOA, D, 729-14, Lef 1.

girmemesi için kuyuların üzerinin tamamen kapalı olması zorunluluğu getirilmiştir. Bahsedilen kurallara uygun olmayan kar kuyularına kar satışı için ruhsat verilmeyeceği gibi bu tarz kuyuları dolduranlara para cezası uygulanacaktı⁶³. Söz konusu talimatname hayata geçirilerek sonraki yıllarda da sıkı bir şekilde uygulanmış ve kar kuyuları kontrol altında tutulmuştur⁶⁴.

Talimatnamenin uygulamaya konulmasından yaklaşık on sene sonra Saray Kimyageri Charles Bonkowski, İstanbul suları üzerinde bir çalışma yapmakla görevlendirilmiş ve şehirde kullanılan çeşitli kar ve buzların kimyasal, mikroskopik, bakterioskopik analizini yapmıştır. 1889 tarihli raporda İstanbul ve civarından gelen kar ve buz örneklerinde zararlı maddelerin yanı sıra birçok mikrop tespit edilmiş ve sonuçlar Berlin İmparatorluk Hijyen Enstitüsü tarafından da onaylanmıştır. Aynı araştırmada Dersaadet Buz Fabrikası tarafından Terkos gölünden sağlanan su ile elde edilen suni buzun mikrop taşımadığı ve temiz olduğu ifade edilmiştir⁶⁵.

Bonkowski Paşa tarafından yapılan araştırmaların da etkisiyle ehremaneti, 1887 tarihli talimatnamenin yetersizliğini kanaat getirerek karcı esnafından, klasik yöntemlerle temin edilen kar ve buzun sağlıklı olması için yeni düzenlemelere gitmesini talep etmiştir. Bu durum 1897 sonrasında karcı esnafı ile ehremaneti arasında kuyulara doldurulan karın hijyen esaslarına göre düzenlenmesi konusunda ciddi anlaşmazlıklar yaşanmasına sebep olmuştur.

Karcı esnafı 1897 senesinde, kar doldurma mevsimi olan Kasım ayında hükümete başvuruda bulunarak temizliği ve hijyeni belediye tarafından onaylanması olan kuyulara kar doldurulmasının belediye tarafından yasaklandığını iddia etmiştir. Tam ruhsatını aldıkları kuyularını doldurmaya başlayacakları sırada söz konusu yasakla karı alan esnaf, açık ve yüksek alanlarda bulunan kuyularına eskiden olduğu gibi kar doldurmalarına izin verilmesini talep etmiştir⁶⁶. Karcı esnafının iddiaları Sadaret'e ulaştırılmış ve Sadaret, yasağın devam etmesi durumunda yaz mevsiminde kar ve buz

⁶³ Bu talimatname kurallarını uygulamaya karcı esnafı mecbur olduğu gibi Karhane daresi de sorumlu tutulmuştur. Aynı vesika, Lef 2.

⁶⁴ BOA, D, 793-26, Lef 4.

⁶⁵ Çubukçu, *Değer, agm.*, s. 29; Feza Günergün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Nobel Yayınları: Ankara, 1992, s.247-248. Charles Bonkowski Avrupa'da bir çok sıhhiye ve hijyen kongresine katılmış, 1892 senesinde "Dersaadet ve bilimum vilayat-ı ahane hıfz-ı sıhha sermüfetti" olarak atanmış ve bir çok Anadolu kentinde kolera'nın yayılmasını önlemek üzere görevlerde bulunmuştur.

⁶⁶ BOA, D, 793-26, Lef 4, 6.

fiyatlarının artacağına, bunun yanı sıra kar doldurarak geçimlerini temin eden esnafın da mağdur olacağına dikkat çekerek, ehremaneti'nden düzenlemenin gözden geçirilmesini istemiştir⁶⁷.

Hükümetin görüşüne rağmen ehremaneti, kendisine bağlı Hıfzıssıhha Komisyonu ile Bakterioloji-işhanesi Müdürü Maurice Nicolle'un raporlarına istinaden yasa dışı ısrarla savunmuştur. Zira komisyon raporunda, kuyulara doldurulan karların dış etkenlerden korunmaları için üzerlerinin gübre ile örtülmekte olduğu ve bu yolla karlara toprak, mikrop ve sayısız zararlı madde karıştığı belirtilmiştir. Mösyö Nicolle⁶⁸ tarafından yazılan raporda ise, kar kuyularında bekletilen karların dahilen kullanımlarının mümkün olmayacağı ifade edilmiştir. Nicolle, bu tür karların ancak haricen kullanılabilmesini belirtmekle birlikte, bu durumu halka izah etmenin güçlü önünü hesaba katarak, kuyulardan temin edilen karların satışının yasaklanmasını zaruri ve tek çıkış yolu olarak göstermiştir. Ehremaneti, iki raporun ortaya koyduğu mahzurlardan hareketle aldığı kararın geçen seneden itibaren belediye dairelerine bildirildiğini, fakat kısa ayından doldurulmuş olan karların ziyan olmaması için bunların satışına geçici olarak izin verildiğini ifade etmiştir; söz konusu yasa bundan sonraki süreç için uygulanmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. Ehremaneti'ne göre soruna bulunabilecek tek çare, karcı esnafının bundan sonra satacağı karları Katırlı dağın veya Dersaadet civarındaki dağlardan getirmeleriydi⁶⁹.

Ehremaneti'nin ısrarlı tutumu ve bu tutumun Maurice Nicolle'un raporundan kaynaklandığına haber alınması karcı esnafının yeniden hükümete ikâyette bulunmasına neden olmuştur⁷⁰. Bu yolda merkeze gönderilmiş ikâyet dilekçeleri arasında 13 Aralık 1897 tarihinde "umum karcı esnafı" tarafından Bursa'ya Devlet'e gönderilen arzuhal hem içerik hem de üslup açısından son derece dikkat çekicidir. Karcı esnafı, söz konusu arzuhali ehremaneti'nin itirazlarına bir cevap olarak kaleme almıştır. Esnaf öncelikle, kuyulara doldurulan karın mikroplu olduğu iddialarına yanıt vermiş ve karın sıfır derecenin altında bir soğukluğa sahip olduğunu belirterek

⁶⁷ BOA, BEO, 1043-78200, Lef 1.

⁶⁸ Bakteriolojihane-i işhanesi 1894 senesinde açılmış ve müdürlüğüne Fransa'daki Pasteur Enstitüsü'nden getirilen Maurice Nicolle atanmıştır. Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi: İstanbul, 1970, s.41. Maurice Nicolle hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. *age.*, s. 47-48.

⁶⁹ BOA, D, 793-26, Lef 6, 8.

⁷⁰ Bu ikâyetlerin ana noktasını buz fabrikasının suni buz imal etmek için kullandığı Terkos gölü suları ile, kuyulara doldurulan kar ve buzun sıhhatine dair karlarla tırmalar olmuştur. Aynı vesika, Lef 1, 3.

mikropların bu sıcaklıkta barınmalarının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Üstelik Karhane-i Amire gibi bir kurumun karcı esnafının temin ettiği karları satın alması, esnafa göre bu karların saflığının en büyük kanıtıdır. Esnaf, kuyuların üzerinin gübre ile kaplandığı iddiasını da tamamen reddetmiştir. Zira gübrenin ısıtıcı özelliğinden dolayı karı eriteceğini bilen karcı esnafının böyle bir yöntemle davranması zaten makul değildir. Hatta karcı esnafı, Mösyö Nicolle'un birkaç örnek kuyu üzerinde inceleme yaptığı halde, sonuçları tüm kuyulara temel etmesinin bilimsel bir yaklaşım olmadığını ileri sürmüştür. İstanbul'da kuyulara kar doldurulmasına dair yasa ile resmen açıklanmadığını öne süren esnaf, nihayet kendi temin ettikleri karların saflık açısından suni karlardan farksız olduğunu iddia etmiştir. Karcı esnafına göre, fabrikanın suni buz imal ederken kullanımı olduğu cihazlar ve suların teftiği durumunda kendileri tarafından kuyulara doldurulan karların aleyhine kimsenin söz söylemeye hakkı yoktur. Diğer taraftan bir önceki sene belediyenin karcı esnafının kuyularında incelemelerde bulunduğunu ve bu karların temizliğini basın yoluyla halka duyurduğunu da hatırlatan karcı esnafı, belediyenin kamu saflığını tehlikeye atacak bir harekette bulunmasının mümkün olmadığını belirtmiş ve “geçen sene eyü olan bir ey bu sene fena olamayacağı ikârdır”⁷¹ ifadelerine yer vermiştir.

ehremaneti ve karcı esnafı arasında yaşanan bu anlaşmazlık üzerine konu 1897 senesi Aralık ayında Bursa-yı Devlet'e havale edildi. Yapılan görüşmelerde, özellikle yaz aylarında karın zaruri ihtiyaç maddeleri arasında yer aldığını ve bu maddenin tedarikinin sağlanması ve kolaylaştırılmasının bir mecburiyet olduğunu, ayrıca senelerdir geçimini bu yolla sağlayan karcı esnafının mağdur edilmemesi gerektiğini dikkate alan meclis, karcı esnafının korunması kaydıyla kar toplanması usulünün iyileştirilmesi gerektiğine karar verdi. Meclis, Bakteriolojihane Müdürü Mösyö Nicolle'un görüşüne de başvurmuştu. Nicolle, görüşünde kar kuyularını görmediğini, bununla birlikte yaptığı araştırmalarda kuyuların inşaatıyla ilgili çekinceleri bulunduğunu ifade etmişti. Müdür öncelikle, bu kuyuların alt kısmının ızgaralı ve karların erimesiyle ortaya çıkan atık suların birikmeden lağımlara akmasına imkân vermez tarzda yapıldığını, bunun ise son derece faydalı olduğunu ifade etmişti. Öte yandan kuyuların etrafı toprak olarak bırakılmakta ve bu da dışarıdan yağmur sularının ve toprak parçalarının karlara karışmasına neden olmaktaydı. Bu nedenle Mösyö Nicolle, kar kuyularının altının ve etrafının çimento veya madeni levha ile kaplanması, üstlerinin ise saman veya kar keçesi ile örtülmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu kaidelere uyulduğu takdirde

⁷¹ BOA, D, 793-26, Lef 2.

kamu sa lı ı açısından bir sorun kalmayacağını belirtmişti. Nicolle'ün tavsiyelerinin karcı esnaf tarafından da kabul edilmesi üzerine ura-yı Devlet, stanbul'daki kar kuyularının bu artlar dahilinde doldurulmasına engel olunmaması yönünde karar aldı⁷². Böylece iki tarafın da kaygılarını giderecek bir orta yol bulunmuş oldu.

Ancak ura-yı Devlet'in bu kararı ehremaneti ile karcı esnafı arasındaki sorunları çözmeye yeterli olmamıştır. Nitekim karcı esnafı ubat 1898'de, ehremaneti'nin bir başka dayatmasının haksızlığı için yeniden hükümete başvurmuştur. Çünkü ehremaneti, kuyuların ta duvarlarla çevrilerek üzerlerinin çimentoyle kaplanmasını istemiştir. Esnaf ise ta duvarın a etmek için mevsim artlarının uygun olmadığını öne sürmüştür. Konuyu yeniden de erlendiren ura-yı Devlet, ehremaneti'nin talebini yerinde bulmakla birlikte, esnafın ma dur olmaması için düzenlemenin bir sonraki sene hayata geçirilmesine karar vermiştir⁷³. ehremaneti, kar kuyularının ıslahı için vaktin müsait olduğunu ve itirazın sadece birkaç kişiyle sınırlı olduğunu gerekçesiyle ura-yı Devlet kararına karşı çıkmıştır. Hatta birkaç kişinin çıkarı için kamu sa lı ının tehlikeye atılamayacağını savunmuştur⁷⁴. Neticede anla mazlık ehremaneti lehine sonuçlanmış ve Belediye görevlileri stanbul'un birçok yerinde kar kuyularının doldurulmasına engel olmuştur. Doldurulan kuyulara kireç dökülerek kar imha edilirken, kuyular da tahrip edilmiştir⁷⁵.

ehremaneti'nin meclis kararını hiçe sayan ısrarlı tutumu üzerine karcı esnafının hükümet nezdindeki ikâyetleri devam etti. Nihayet konu Sadaret'e havale edilince⁷⁶, Sadrazam Said Pa anla mazlı a noktayı koydu. Buna göre o yıl için kuyulara kar doldurulmasına izin verilecek ve kuyuların ıslahı meselesi bir sonraki seneye ertelenecekti⁷⁷.

Kar kuyularının etrafına çimento sıvanması meselesi bir sonraki sene karcı esnafı tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve esnaf, içi çimento ile kaplanmış kuyulara koydukları karların eridiğini ve bu tarz kuyularda karın muhafazasının mümkün olmadığını ileri sürerek eski usulde kar doldurulma-

⁷² BOA, BEO, 1059-79496, Lef 2.

⁷³ BOA, BEO, 1077-80726, Lef 2.

⁷⁴ BOA, D. 795-10, Lef 2.

⁷⁵ Aynı vesika, Lef 1. ehremaneti'nin bu tarz uygulamaları daha sonraki senelerde de devam etmiş ve kimi zaman karcı esnafı tarafından bu durum mahkemelere taşınmıştır. BOA, DH.H 1-68, Lef 1-2.

⁷⁶ BOA, BEO. 1110-83223, Lef 2.

⁷⁷ Aynı vesika, Lef 1.

sına izin verilmesini talep etmişti. Esnafın talepleri üzerine konu yeniden ura-yı Devlet'te tartışıldı fakat karcı esnafının talepleri reddedilerek daha önce alınan kararın uygulanmaya devam edilmesi uygun görüldü.⁷⁸

Sonuç

Sanayi Devrimi'nin Osmanlı esnaf ve zanaatkarları, en azından bunların büyük bir kesimi üzerindeki etkisi son derece tahrip edici oldu. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasında yerel emek dayalı üretimin yerini makineler ve fabrikalar aldı. XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı gündelik hayatında önemli bir yer işgal eden kar ve buzun temin edilmesi de sanayileme sürecinden üzerine düşen payı aldı. Yüzyılın sonunda Dersaadet Buz Fabrikası'nın kurulmasıyla birlikte, yüzyıllardır kırım toplanarak kuyularda bekletilip yazın piyasaya sürülen kar ve buz, suni olarak üretilmeye başlandı ve yılın her mevsimi piyasada bulunan bir ürün haline geldi.

Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi ve bunun getirdiği makineleşme ve fabrikalaşma süreci, tüm esnaf kollarını olduğu gibi karcı esnafını da derinden etkiledi. İstanbul'da buz fabrikası kurulması akabinde karcı esnafı birçok sorunla karşı karşıya kaldı. Esnaf bir yandan Dersaadet Buz Fabrikası'nın piyasaya sürdüğü suni kar ve buzla rekabet etmek, bir yandan da ehremaneti'nin koymuş olduğu yeni nizamnamelerle mücadele etmek zorunda kaldı. Bu dönemde karcı esnafının karşılaştığı en büyük güçlük kuşkusuz ehremaneti'nin eski usullere uygun olarak elde edilen kar ve buzun satışlı hale getirmek amacıyla uygulamaya koyduğu yeni sığhi tedbirler oldu.

Bununla birlikte gerek bilimsel faaliyetlerin gelişmesi sonucu karın hijyen koşullarını modernleştirme çabaları, gerekse sanayileme neticesinde karın suni bir şekilde üretilen bir madde haline gelmesi karcı esnafını piyasadan silmemiştir, tüm bu sorunlara rağmen İstanbul karcı esnafı, Sanayi Devrimi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığını devam ettirmeyi başaran sayılı esnaf kollarından biri olmayı başarmıştır. Karcı esnafının ayakta kalmasında, XIX. yüzyılda kar ve buzun artık halkın sıklıkla tükettiği temel bir ihtiyaç maddesi haline gelmesinin etkisi olduğu gibi, bu temel ihtiyaç maddesinin halkın kolayca ve ucuz olarak ulaşabileceği bir şekilde piyasada bulunması gereğini ön planda tutan resmi kurumların payı da büyüktür.

⁷⁸ BOA, DH.MKT. 2190-32; BOA, DH.MKT. 664-3, Lef 1-2.

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. râdeler

râde Maliye (.ML)

râde üra-yı Devlet (. D)

2. Bâbîâlî Evrak Odası (BEO) Sadaret Evrakı

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM)

3. Dâhiliye Nezareti Evrakı

Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezareti Hukuk Kısmı (DH.H)

4. Hazine-i Hassa Evrakı

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)

5. üra-yı Devlet Tasnifi (D)

B. Kitap ve Makaleler

Ayar, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi: İstanbul, 2007.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41/1-4 (1984), s.39-46.

Bağcıoğlu, I., DEĞER, M. Mevrure, ÇUBUKÇU, B., “İstanbul’da Kar Kuyuları ve Temizlemeleri Hakkında Bir Araştırma”, *I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Kongresi*, Trakya Üniversitesi Matbaası: Edirne, 2001, s.131-136.

Bilgin, Arif, *Osmanlı Saray Mutfakları 1453-1650*, Kitabevi: İstanbul, 2004.

-----, *Osmanlı Tarihinde Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminiği*, Kitabevi: İstanbul, 2006.

Çiftçi, Cafer, *Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi ve Gümrükleri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A. B. Bursa, 2012.

-----, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İskelesinde Bursa’nın Rolü”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 16 (2004), s.153-171.

KAR VE BUZ TEMİNİNDE MODERNLEŞME VE XIX. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA KARCI
ESNAFI

- Clark, Edward C., “Osmanlı Sanayi Devrimi”, *Tanzimat De i im Sürecinde Osmanlı mparatorlu u*, Phoenix Yayınevi: Ankara, 2006, s.467-480.
- Çubukçu, Bayhan-Mebrure De er, “ stanbul’da Osmanlı mparatorlu u Döneminde Saraya Buz ve Kar Sa lanması”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 218 (2010), s.27-30.
- Demirel, Ömer, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”, *Türkler*, c.14, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 2002, s. 255- 259.
- Demirta , Mehmet, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birle ik Kitabevi: Ankara, 2010.
- , *Osmanlıda Fırıncılık*, Kitap Yayınevi: stanbul, 2008.
- Ergenç, Özer, “Osmanlılarda Esnaf ve Devlet li kileri”, *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara Üniversitesi Rektörlü ü: Ankara, 1987, s.627-631.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, c. 4, stanbul Büyük ehir Belediyesi Kültür leri Daire Ba kanlı ı: stanbul, 1995.
- , *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. 8, stanbul Büyük ehir Belediyesi Kültür leri Daire Ba kanlı ı: stanbul, 1995.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: stanbul: Topkapı Sarayı Ba dat 304 Yazmasının Transkripsiyonu Dizini* (hızl. Orhan aik Gökyay), c. 1, Yapı ve Kredi Bankası: stanbul, 1996.
- Evren, Burçak, *Osmanlı Esnaftı*, Do an Kitapçılık: stanbul, 1999.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı mparatorlu u’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Ne riyat: stanbul, 2000.
- Giz, Adnan, “İslah-ı Sanayi Komisyonu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, leti im Yayınları: stanbul, 1985, s.1360-1362.
- Gözcü, Alev-Eren AKÇ ÇEK., “Osmanlı Mutfa nda Kar ve Buz”, *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu* (hızl. Arif Bilgin-Özge Samancı), Bilecik eyh Edebali Üniversitesi: Bilecik, 2012, s.268-298.
- Günergün, Feza, “XIX. Yüzyılın kinci Yarısında Osmanlı Kimyager Eczacı Bonkowski Pa a (1841-1905)”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Nobel Yayınları: Ankara, 1992, s. 229-252.
- nalcık, Halil, “Osmanlı Metrolojisine Giri ”, *Türk Dünyası Ara tırmaları*, 73 (1991), s.21-50.
- I in, Mary Priscilla, *Gülbe eker Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları: stanbul, 2008.

- istanbul Ahkam Defterleri: istanbul Esnaf Tarihi* (yay hzl. Ahmet Tabako lu), C.1, istanbul Büyük ehir Belediyesi Kültür leri Daire Ba kanlı ı istanbul Ara tirmaları Merkezi: istanbul, 1997.
- Kala, Ahmet, “Esnaf”, *D A*, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı: Ankara, 1995, ss. 423-430.
- , “Lonca”, *D A*, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı: Ankara, 2003, s. 211-212.
- Kaplano lu, Raif, “Saraya Tat Ta ıyan Bursalı Aile: Buzcular”, *Bursa Ara tirmaları*, 1 (2003), s.51-54.
- Keyder, Ça lar, “Osmanlı mparatorlu u’nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda malat Sanayii”, *Osmanlı*, c. 3, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 1999, s. 269-278.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi, *istanbul Tarihi: XVII. Asırda istanbul*, Eren Yayıncılık: istanbul, 1988.
- Kurt, Burcu, “Buz Temininde Sanayile me ve Osmanlı mparatorlu u’nda Kurulan Buz Fabrikaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Ara tırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 30 (2011), s. 73-98.
- , “Osmanlı Sosyal Hayatında Yenile meye Bir Örnek: Buz Temininde Modernle me ve Dersaadet Buz Fabrikası”, *Tarih Boyunca Yenile me Hareketleri*, Kitabevi: istanbul, 2014, s. 43-50.
- Kutlu, Sacit, “ ttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret* (der. Fatmagül Demirel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: istanbul, 2012, s.143-160.
- Martal, Abdullah, *Belgelerle Osmanlı Döneminde zmir*, Yazıt Yayıncılık: Ankara, 2007.
- Nazır, Bayram, *Dersaadet’te Ticaret*, istanbul Ticaret Odası: istanbul, 2011.
- Önsoy, Rıfat, “Tanzimat Dönemi Sanayile me Politikası”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (1984), s. 5-12.
- Özcan, Gökçe, *istanbul Bab Mahkemesi 149 No’lu eriyye Sicili Defterine Göre istanbul’da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi lahiyat Anabilim Dalı Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, istanbul 2003.
- Özcan, Tahsin,, *Fetvalar I ı ında Osmanlı Esnafı*, Kitabevi: istanbul, 2003.
- Pedro’nun Zorunlu istanbul Seyahati: 16. Yüzyıl’da Türkler’e Esir Dü en Bir spanyol’un Anıları* (çev. Fuat Carım), Güncel Yayıncılık: istanbul, 1996.
- Quataert, Donald, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa ktisadi Yayılımı ve Direni (1881-1908)*, Yurt Yayınevi: Ankara, 1987.

KAR VE BUZ TEMİNİNDE MODERNLEŞME VE XIX. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA KARCI
ESNAFI

- , *Sanayi Devrimi Ça ında Osmanlı malat Sektörü*, leti im Yayınları: stanbul, 2011.
- , *Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire (1800- 1914)*, The Isis Press: stanbul, 1992.
- Samancı, Özge, “Kar, erbet ve Dondurma”, *Yemek ve Kültür*, 9 (2007), s.146-150.
- Sarıyıldız, Gülden, *Karantina Te kilatunun Kurulu u ve Faaliyetleri (1838 - 1876)*, stanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, stanbul 1986.
- , *Hicaz Karantina Te kilatı: 1865-1914*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1996.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, Kitap Yayınevi: stanbul, 2004.
- Seyitdanlı lu, Mehmet “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *A.Ü. Tarih Ara tırmaları Dergisi*,28/46 (2009), s. 53-69.
- Terzi, Arzu T., *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2000.
- Toprak, Zafer, “Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, leti im Yayınları: stanbul, 1985, s. 1345-1347.
- Türkmen, Mustafa Nuri, “Osmanlı Devleti'nde Saray htiyaçlarının Kar ılanması: Kar ve Buz Temini”, *Gazi Akademik Bakı Dergisi*, 4/8 (2011), s. 209-213.
- Unat, Ekrem Kadri, *Osmanlı mparatorlu unda Bakterioloji ve Viroloji*, stanbul Üniversitesi Cerrahpa a Tıp Fakültesi: stanbul, 1970.
- Walsh, R., *A Residence at Constantinople: Greek and Turkish Revolutions*, V.2, Richard Bentley and Son: London, 1838.
- White, Charles, *Three Years in Constantinople or, Domestic Manners of the Turks in 1844*, V.2, Henry Colburn: London, 1846.
- Yıldız, Hakan, “Osmanlı Seferlerinde Gıda Tedarik Organizasyonu ve Ordunun Beslenmesi”, *Yemek ve Kültür*, 9 (2007), s. 92-100.

